

УДК 332.1

М.М. МИКОЛАЙЧУК

**РЕФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ**

Розглянуто деякі підходи до процесів формування економічної, соціальної, екологічної складової загальної політики регіонального управління та визначення особливостей господарського комплексу регіону, взаємозв'язку між його складовими та їх впливу на різні аспекти сталого розвитку. Визначено теоретичні засади формування структури господарського комплексу регіону як інструменту державного регулювання на регіональному рівні.

In article are examined some approaches to process of forming economical, social, ecological constituents of general policy of regional management and determining of characters of regional economic complex, correlation between his constituents and their effect on different aspects of sustainable development. Author has been defined theoretical basics for forming of structure of regional economic complex as an instrument of public regulation on regional level.

В останні десятиріччя у світовій економіці значна увага приділяється дослідженням впливу структурних змін на економічне зростання. Структура економіки країни значною мірою залежить від економічної політики регіонів. Тому, поряд з визначенням загальнодержавних пріоритетів розвитку, економіка регіонів також потребує формування сприятливої для економічного зростання структури. В розв'язанні цієї проблеми визначна роль належить державному регулюванню. Саме влада на регіональному рівні має визначити ідеалізовану структуру господарського комплексу регіону та задіяти всі важелі впливу для наближення реальної структури до ідеалізованої.

Питання структурної перебудови економіки країни були об'єктом дослідження багатьох вчених, у тому числі О. Амоші, В. Геєця, М. Долішного, Т. Заяця, І. Лукінова, В. Дорофійенка, М. Паламарчука, І. Розпутенка, М. Чумаченка, О. Мордвінова. З перших років незалежності країни, оскільки ця структура будувалась як складова єдиного комплексу колишнього Радянського Союзу, а не цілісна система, спрямована на забезпечення самодостатності України. Але увага переважно концентрувалась на проблемах структури промислового комплексу держави. Під час розробки стратегії та політики довгострокового розвитку економіки України фахівці теж акцентували увагу на структурних змінах у промисловості, збільшенні випуску високотехнологічної продукції відповідно світовим тенденціям, окремо обґрунтовувалась необхідність структурних змін у сільському господарстві [1, с. 7].

Проте недостатньо уваги приділяється структурі економіки за секторами, потребують подальшої розробки теоретичні засади формування раціональної

структури господарських комплексів регіонів, визначення ролі державного регулювання на регіональному рівні у здійсненні таких змін.

Метою статті є розробка теоретичних засад формування структури господарського комплексу регіону як інструменту державного регулювання на регіональному рівні.

Аналіз структури валового внутрішнього продукту (ВВП) 77 країн світу в останньому десятиріччі ХХ ст. дозволив установити взаємозв'язок між часткою сільського господарства у ВВП та його загальною сумою на одну особу населення, який свідчить про те, що в розвинених державах вирішальну роль відіграють промисловість і сфера послуг. Частка сільського господарства у ВВП цих країн не перевищувала 4 %, у країнах з середніми доходами ВВП на одну особу частка сільського господарства досягала 36 % при середньому значенні 19 %, а в бідніших країнах середнє значення становило 33 %, а максимальне 67 % [3].

Варто відзначити, що навіть незначна частка сільського господарства у структурі ВВП розвинених країн, завдяки його індустріалізації дозволяє їм самостійно забезпечувати потреби в продовольстві та сировині [2, с. 71]. В Україні ж у 2000 р. частка сільського господарства становила 12% [2, с. 236].

Іншим узагальнюючим показником рівня економічного розвитку регіонів є валова додана вартість (ВДВ). Частка сільського господарства у ВДВ України у 2003 р. (з урахуванням мисливства та лісового господарств) зменшилася до рівня 11,9 % (у той час як у 2001 р. вона становила 16,1 %, а в 2002 р. – 14,4), але в деяких регіонах сягала 20 % і вище: Вінницька область – 30,0; Волинська – 27,5; Житомирська – 25,4; Закарпатська – 23,7; Київська – 24,8; Кіровоградська – 30,0; Рівненська – 21,7; Сумська – 21,0; Тернопільська – 26,0; Хмельницька – 24,9; Черкаська – 25,1; Чернівецька – 22,9; Чернігівська – 26,5 % [7, с. 17-18].

Стратегія економічного і соціального розвитку України до 2015 р. передбачає посилення економічної безпеки, одним із ключових завдань є “недопущення надмірного імпорту продовольчих товарів, які може випускати в необхідних обсягах і належної якості національний агропромисловий комплекс” [11, с. 355]. Тому стратегічним завданням України, як і кожного з регіонів, є переважне використання внутрішніх чинників розвитку, самодостатність у задоволенні первинних потреб населення. Це потребує значної уваги до відновлення та подальшого розвитку аграрного сектора.

У 1990 р. виробництво окремих видів продукції на душу населення перевищувало загальносвітові досягнення у 5 – 15 разів. Частка України у виробництві цукрового буряка сягала 14,4 %, зернових та зернобобових – 2,5; соняшника – 11,5; м'яса – 2,5; молока – 4,5; картоплі – 6,2 % [6].

За розрахунками Т. Пепи, рівень задоволення потреб населення в основних видах продуктів харчування на порозі ХХІ ст. низький. Практично лише хлібних продуктів населення отримує вдосталь. Рівень споживання м'ясних продуктів складає лише 42,5 % від норми; молока і молокопродуктів – 56,7; рибних продуктів – 27,4; овочів – 58,4; фруктів і ягід – 27,4 % [Там само, с. 185].

Порівняння обсягів виробництва з ємністю ринка олії свідчить про наявність в Україні великого експортного потенціалу. Обсяги виробництва 2006 р. вже майже втричі перевищують ємність внутрішнього ринку та складають 188,7 % від виробництва 1990 р. [10, с. 127].

Під час визначення пріоритетів розвитку господарств регіонів слід враховувати їх потенційні можливості та минулі здобутки.

За інтегральним показником, розробленим державним комітетом статистики України для визначення рівня та соціально-економічних умов життя населення, у 1990 р. Херсонщина займала 5 місце по Україні [5, с. 587].

Незважаючи на те, що за даними 2003 р. сільське господарство складало 19,5 % валової доданої вартості економіки регіону в цілому, Херсонщина вважається аграрним регіоном і має передумови для подальшого розвитку цієї сфери діяльності. Аналіз сильних та слабких сторін регіону, а також можливостей і загроз дозволив визначити як сприятливі умови, так і основні проблеми.

Сприятливі умови: земельні ресурси, кліматичні умови, наявність водних ресурсів, високий кадровий потенціал, міжнародне визнання України як потенційного лідера з виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції, наявність унікальних генетичних ресурсів і племінної бази для відродження вівчарства.

Основні проблеми: достатньо велика ризикованість внаслідок високих температур влітку, а отже, залежності від зрошувальних систем, що призводить до наявності еколого-економічних проблем, зниження урожайності зрошуваних культур. Так, урожайність зернових культур Херсонської області знизилась у 2006 р. порівняно з 1990 р. майже на 31,3 % [9, с. 149].

Слід відзначити, що важливою сировиною для текстильної промисловості України є бавовна. Але з 1990 р. спостерігається значне зниження поголів'я овець, яке в 2005 р. складало лише 11 % від рівня 1990 р. [10, с. 172]. Хоча вовна виробляється майже в усіх регіонах України, найбільш сприятливі кліматичні умови на Півдні та у Закарпатті. Лідером з виробництва бавовни є Одеська область, її частка в загальному обсязі досягала в 2002 р. 42,5 %; другу позицію займає АР Крим – 16,5 %; значно менші обсяги у Херсонської області – 6,04 %; і лише 2,06 % забезпечувала Миколаївська область [4, с. 129]. Перевагою Одеської області та АР Крим є також низький рівень витрат, а Херсонська та Миколаївська області належать до регіонів з витратами близькими до середніх по Україні [4, с. 130].

Таким чином, обсяги сільськогосподарського виробництва на Херсонщині мають забезпечувати потреби населення за раціональними нормами споживання та за сприятливих умов формувати експортний потенціал регіону.

Орієнтирами для формування мінімальних обсягів виробництва, що забезпечать задоволення фізіологічних потреб населення продукцією різних видів, можуть бути набори продуктів харчування затвержені Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 “Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення” та прогнозована чисельність мешканців області.

З метою прогнозування чисельності населення області в 2012 р. використовувались дані за 17 років. Рівняння тренду матиме вигляд:

$$Y = -0,762t^2 + 3,8993t + 1264,4$$

$R^2 = 0,9466$, що свідчить про відображення цим рівнянням 94,66 % змін у чисельності населення. Таким чином, у випадку збереження існуючих тенденцій у

зміні чисельності населення до 2012 р. у Херсонській області залишаться лише 951 тис. мешканців.

Слід відзначити, що з 1995 р. народжуваність спочатку зменшувалась з 14,3 осіб на 1000 населення (проміле) у 1990 р. до 10,8 проміле та досягла найнижчого значення 8,3 проміле у 2001 р., але в останні роки почала зростати і досягла в 2006 р. 10,2 проміле; смертність стабільно збільшувалась з 11,6 проміле в 1990 р. до 15,1 проміле у 1995 р. Найвища смертність зафіксована в 2005 р. – 16,2 проміле, в 2006 р. вона зменшилась до 15,9 проміле. З урахуванням нових тенденцій рівняння тренду природного приросту населення матиме вигляд :

$$Y = 0,0582t^2 - 0,9593t - 3,0068;$$

$$R2 = 0,8082.$$

Таким чином, за умови збереження позитивних зрушень у народжуваності та зменшення смертності, можливо очікувати стабілізації чисельності населення Херсонщини у 2012 р. на рівні 1106,4 тис. осіб та подальшого зростання.

Але більш реалістичним є збереження народжуваності на рівні 10,2 проміле, а смертність може бути не нижче 15,8 проміле у зв'язку зі змінами у структурі населення. За період з 1998 до 2006 рр. кількість працездатного населення зросла з 57,1 до 60,9 %, проте збільшилась частка людей похилого віку за цей період з 20,6 до 22,7 %. Таким чином, у випадку збереженні від'ємного значення приросту населення (-5,6 проміле) у 2012 р. чисельність населення Херсонської області буде складати 1088,4 тис. осіб.

З урахуванням структури населення на початку 2007 р. та за умови її збереження в 2012 р. частка дітей до 6 років складатиме 5,5 %, з 6 до 18 років – 15,5 %, працездатне населення (за винятком дітей віком 16 – 18 років) – 56,3 %, непрацездатне населення – 22,7 %.

Результати розрахунку мінімально необхідних обсягів виробництва на 2012 р. та їх порівняння з обсягами, запланованими стратегією економічного і соціального розвитку Херсонської області до 2015 р. свідчать про те, що передбачено забезпечення задоволення потреб у яйцях, м'ясі, молокопродуктах та продукції рослинництва, передбачене і відродження вівчарства [12, с. 260]. Загальні результати забезпечать відновлення обсягів 1990 р., що цілком реально.

Ідеалізована структура господарського комплексу має бути орієнтована на структуру провідних країн світу, в яких частка сільського господарства не перевищує 4 %. Тому відродження та розвиток сільськогосподарського комплексу є обов'язковою умовою вирішення стратегічних проблем регіону, але розвиток сільського господарства не може бути єдиним і навіть основним стратегічним напрямком розвитку Херсонщини. Для виведення регіону із категорії низькоіндустріалізованих необхідно забезпечити випереджаючий розвиток промисловості та сфери послуг. У Португалії при 4 % частці сільського господарства промисловість займає 36 %, а сфера послуг 60 %, що може бути орієнтиром для формування структури економіки України. У порівнянні з цим, у 2004 р. 24,1 % валової доданої вартості у Херсонській області забезпечувало сільське господарство, 26,9 % – промисловість, 49 % – сфера послуг [9, с. 45].

Стратегією розвитку Херсонської області передбачено зростання обсягів промислового виробництва до 2015 р. у 2,5 – 3 рази. Але такі темпи розвитку промислового комплексу не забезпечать значних структурних змін. З метою формування структури на рівні розвинутих європейських країн, за умови забезпечення потреб населення регіону у сільськогосподарській продукції, обсяги промислової продукції мають зрости у 12 – 15 разів, сфери послуг – у 15 разів (хоча порівняно з 1990 р. це зростання буде лише у 2,5 рази). Це надскладне завдання, але треба шукати шляхи його розв'язання, бо в іншому випадку європейський рівень життя залишиться примарою.

Безперечно, формування структури кожної регіональної системи потребує врахування особливостей природно-ресурсного потенціалу регіонів, їх промислових комплексів і загальнодержавних пріоритетів. Наприклад, державні інтереси потребують відновлення та розвитку в Херсонській області суднобудівної галузі та сільськогосподарського машинобудування. Проте інші напрями розвитку може визначити громада.

Серед пріоритетних напрямків розвитку економіки України безпосереднє відношення до Херсонської області також мають:

- реалізація доктрини випереджаючого, а не наздоганяючого розвитку;
- розвиток галузей і сфер діяльності, які безпосередньо задовольняють потреби населення країни (продукти харчування, житло, одяг, побут, культура);
- розвиток машинобудування;
- комплексний розвиток сільської місцевості ;
- розвиток усіх видів транспорту;
- диверсифікація джерел та умов поставок енергоресурсів.

При виборі пріоритетних напрямків треба враховувати такі особливості та можливості регіону:

- можливість використання наявних виробничих потужностей;
- сприятливі природні умови та географічне розташування;
- забезпечення збалансованого розвитку всіх сфер діяльності у регіоні;
- підтримка відстаючих у розвитку але важливих для регіону галузей, збереження робочих місць з урахування вже існуючого рівня безробіття

Вагомий вклад у розвиток промислового комплексу держави завжди вносила харчова промисловість. Для Херсонської області вона має особливе значення, бо за її питомою вагою у структурі промислового комплексу регіону Херсонська область поряд з Вінницькою, Тернопільською, Волинською, Чернігівською, Кіровоградською, Черкаською очолила групу лідерів, загальний показник яких перевищує 40 %. Розвиток цієї галузі суттєво впливає на загальні результати розвитку промислового комплексу регіону. Крім того, харчова промисловість при раціональному її розміщенні позитивно впливає на розвиток сільських територій, сільського господарства, транспорту, сфери послуг та туризму.

Наявність значної кількості машинобудівних підприємств і велика чисельність працюючих на них у попередні роки ставлять завдання щодо аналізу та пошуку шляхів відродження цієї галузі, перевагами якої є велике значення в забезпеченні стійкого

економічного зростання в довгостроковому періоді, оскільки машинобудування є основою розвитку інших галузей промисловості, у першу чергу харчової.

Зростанню частки промисловості у структурі економіки Херсонщини сприятимуть і такі умови: забезпеченість робочими місцями (46,9 % працівників зайнято у промисловості); значна частка промислового виробництва у загальних обсягах (у 2003 р. частка промисловості становила 24,3 % від валової доданої вартості по економіці регіону); високий рівень інноваційної активності (загальний рівень науково-технологічного та інноваційного розвитку визнано вищим за середній по Україні); наявність потужної виробничої бази, яка ще зберігає свої технологічні якості.

Одним із напрямів підвищення частки сфери послуг для Херсонської області має бути ефективне використання природно-ресурсного потенціалу шляхом розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туристичних послуг.

На думку фахівців, рушієм світової економіки у XXI ст. буде саме туризм. За їх прогнозами у 2010 р. буде подорожувати майже 1 млрд осіб, а в 2020 – вже 1,5 млрд. Доходи від надання готельно-туристичних послуг досягнуть 2 трлн дол. США. Варто враховувати, що туризм є основним джерелом доходів для 38 % країн, а у 83 % країн світу туризм входить до п'ятірки основних джерел доходів [13, с. 10].

У США у структурі сфери послуг туризм – це третій за розміром бізнес, який поступається лише медичному обслуговуванню та діловим послугам і надає щорічно понад 564 млрд дол. прибутку [8, с. 52].

Туризм належить не тільки до прибуткових секторів економіки країни, а й лідерів з точки зору окупності капітальних вкладень. Адаже оборотність капіталу в цій галузі в декілька разів вище, ніж у середньому в інших галузях господарства. У той же час витрати на створення одного робочого місця в інфраструктурі туризму значно менші, ніж у промисловості.

Розвиток туристичної сфери позитивно впливає на споживання продукції агропромислового комплексу, сприяє розвитку спортивно-оздоровчих баз, дорожнього будівництва та транспорту, реставрації пам'ятників історії, культури та мистецтв, кращому використанню природно-рекреаційних ресурсів.

Розвиток сфери послуг є дуже важливим для Херсонщини, бо він забезпечує збільшення кількості робочих місць, а відповідно, зменшить безробіття в регіоні.

Україна поки що належить до третьої категорії країн, мешканці яких витрачають на туризм менше 150 дол. США на рік. У США, Великобританії, Франції, Італії, Фінляндії, Чехії, Польщі витрати досягають 500 дол. США на рік. Більше 500 дол. США дозволяють собі витратити мешканці Кувейту, Австралії, Норвегії, Швейцарії, Ізраїлю, Німеччини [13, с. 12].

Важливим є той факт, що європейський туризм дедалі більше повертається до Східної Європи, і Україна повинна використати свій шанс для цього. Аналіз стану міжнародного туризму в Україні свідчить, що з проголошенням незалежності та реформуванням економіки нашої країни до неї прокидається інтерес в іноземних туристів, бізнесменів, учених та інших фахівців, які користуються туристичними послугами.

Світовий досвід ефективного освоєння рекреаційних ресурсів показує, що рекреаційна індустрія є високоефективним сектором національних економік, за допомогою якого вирішується ряд соціально-економічних питань.

Для Херсонщини важливо розвивати сільський зелений туризм, який дозволяє вирішувати проблеми зайнятості сільського населення, підвищення добробуту мешканців сільських територій. Цей сектор світового туристичного господарства зростає найбільш динамічно, темпи зростання в індустріальних країнах у 2–4 рази перевищують “зростання готельної бази і курортного сервісу” [8, с. 51].

Цей напрямок розвитку визнається пріоритетним в Україні, бо він забезпечує не тільки зайнятість населення та надходження до бюджету від підприємств галузі, але й мультиплікативний ефект за рахунок зв’язків з підприємствами інших галузей і регіонів, зростання доданої вартості внаслідок найбільш сприятливого співвідношення проміжного споживання та валової доданої вартості, позитивно впливає на розвиток сільських територій, туризму.

Особливого значення набуває розвиток інформаційних технологій, які дозволяють не тільки забезпечити надійний та швидкий обмін інформацією між суб’єктами господарювання, але й впровадження освітніх програм. Дуже актуальною є проблема створення відповідної міжнародним стандартам системи інформації про інвестиційні проекти, стан справ у регіоні, окремих галузях. Це дозволить підвищити інвестиційну привабливість регіону та активізувати інвестиційний процес.

Проблеми з енергозабезпеченням регіону спонукають розглядати можливість розвивати область як взірць використання нетрадиційних джерел енергії та енергозбереження.

З метою переходу від розвитку “наздоганяючого” типу до випереджаючого необхідно формувати прогресивну структуру економіки регіонів. При цьому індустріалізація сільського господарства має забезпечити задоволення потреб населення у продукції рослинництва та тваринництва, потреби переробної промисловості у сировині, можливості експорту. Але обсяги продукції сільського господарства орієнтовно мають складати лише 4 % від загальної вартості продукції та послуг.

Головним завданням регіонів з великою часткою сільського господарства у структурі економіки є стрімке нарощування обсягів промислового виробництва та сфери послуг. При цьому потребують структурних змін промислові комплекси регіонів, у зв’язку з чим необхідне обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку промисловості та сфери послуг. Поряд з загальними тенденціями до збільшення випуску кінцевої продукції, використання інформаційних технологій, розвитку туризму, транспортних систем, освіти, необхідно враховувати особливості природно-ресурсного потенціалу регіонів, наявних виробничих потужностей. Подальших досліджень потребує методика визначення оптимальної структури промислового комплексу регіонів.

Література:

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. / За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковальського, К.І. Ржепішевського. – К.: ЦУЛ, 2003. – 352 с.
3. *Миколайчук М.М., Миколайчук Н.С.* Вплив структурних змін на ефективність економічного розвитку // Вісн. технол. ун-ту Поділля. – Хмельницький: ТУП, 2002. – № 4. – Ч. 2. – Т. 2 (46). – С. 200-201.

4. *Наумов О.Б.* Стратегія розвитку сировинної бази текстильної промисловості: Моногр. – Херсон: Олді-плюс, 2005. – 384 с.
5. *Нижник О.М.* Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України // Стратегія економічного розвитку України. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 577 – 589.
6. *Пена Т.В.* Харчова промисловість як основа формування експортного продовольчого потенціалу // Стратегія економічного розвитку України. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 6. – С. 173 – 189.
7. *Регіони України 2005: Статистичний збірник.* – Ч. II / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 810 с.
8. *Рутинський М.Й., Зінько Ю.В.* Сільський туризм: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 71 с.
9. *Статистичний щорічник Херсонської області за 2005 рік.* – Херсон: Головне управління статистики, 2006. – 584 с.
10. *Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г. Осауленка.* – К.: ТОВ “Вид-во “Консультант”, 2007. – 551 с.
11. *Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України.* – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
12. *Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року.* – Херсон, 2007. – 279 с.
13. *Чудновський А.Д., Жукова М.А.* Менеджмент туризма: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 288 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2008 р.